

מילים פשוטות

הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ

מרכז שטיינזלץ
למד את עמי

MAGGID

”שְׁלוֹשָׁה תַּעֲשֶׂה, תַּחֲשׁוּב בְּשִׂפְרָה, קְנֹת שְׂדֵה, קְנֹת רֶעַ וְסִפְרָ”

רב האי גאון

אנחנו מודים מעומק הלב לחברנו

הרב ד”ר יוסף ווסק

סדרה זו רואה אור הודות לחזונו ותמיכתו

בפתיחת דלתות ההגות היהודית בפני כל.

כרך זה מוקדש לקורא, שותף לדרך ולמסע

*“Three possessions should you prize:
a field, a friend, and a book”*

Rav Hai Gaon

With deep gratitude,
we acknowledge the support of our friend,

Rabbi Dr. Yosef Wosk

His vision has enabled us to bring this series to publication
and open the field of Jewish knowledge to all.

This volume is dedicated to reader,
a fellow pilgrim on the path.

תוכן העניינים

ט	הקדמה למהדורה העברית
יא	פתח דבר
1	הקדמה: מילים
13	טבע
27	טוב
39	רוח וחומר
53	אמונה
69	מעשים טובים
81	מין
93	מוות
107	קנאה
117	מסכות
131	חברים
143	משפחה
157	אהבה
171	אלוהים

נוגע לא פעם במגוון נקודות מההגות היהודית לדורותיה ובתמונת העולם היהודית על פי תפיסתו של הרב שטיינזלץ. מקצת הפרקים עוסקים במילים הנחשבות דתיות, כגון אמונה או אלוקים. הדיון במילים האלה נערך בתוך ההקשר הכללי של הספר, לאמור: פענוח והצעה של השאלות המרכזיות והתשובות האפשריות בנוגע לשימוש במילים האלה. גם בפרקים האלה נקודת המוצא היא שבבחירה במילים אלה האדם המדבר מנסה להביע את אשר על ליבו. הספר אינו שוטח משנה הגותית מקיפה אלא התמונה העולה ממנו היא תמונת אדם חושב ומדבר – תמונה שבה שאלות מדעיות, דתיות, פסיכולוגיות ותרבותיות נידונות יחד ובהרמוניה מסוימת.

הספר נכתב באנגלית במחשבה על קהל קוראים דובר אנגלית. תרגום הספר לעברית כעת, כשלושים שנה אחרי יציאתו לאור, חייבה אותנו לערוך שינויים והתאמות לקורא הישראלי בן זמננו. אנו מקווים שהמהדורה העברית תפתח לפני הקורא צדדים עמוקים במילים הפשוטות הנידונות בספר. יתר על כן, אנו מקווים שמהדורה זו תאפשר לו לאמץ את דרכי החשיבה וההתבוננות של הרב שטיינזלץ, כפי שהן באות לידי ביטוי בספר, ולהשליכן גם על מילים ומושגים אחרים. בתקופה שנראה בה כי היכולת לדבר זה עם זה אובדת, אנו מייחלים ש"מילים פשוטות" יסייעו בהשבת הדיבור וההקשבה.

העורכים

פתח דבר

מילים, מילים, מילים, המילים רבות כל כך: הן נהגות ונכתבות, מודפסות ומוקרנות, באינטרנט ובגרפיטי על קירות. ויש מילים שנלחשות ומילים שלעולם אינן נאמרות.

עניינו של הספר הזה הוא מילים, אך לא מילים מרשימות ומתוחכמות כגון "הפנמה" או מילים טכניות ארוכות כמו "דימתיל קרבינול"; בספר זה ידובר במשהו ממשמעויותיהן של מילים פשוטות, יום-יומיות.

המילים הפשוטות אינן פשוטות כלל ועיקר. אדרבה, ברבים מהמילים והמושגים שאנחנו משתמשים בהם תדיר גלומים רעיונות מורכבים ביותר. משמעותה של מילה לא תתגלה מתוך מציאת מקורה בסנסקריט או בלטינית, אלא בזכות זיהוי מה שמצוי בדיבורנו או במחשבותינו רק במעומעם. אבני היסוד של המדע המתקדם ביותר הן פרי ההתבוננות במשמעותם של המושגים הפשוטים ביותר: קו, מספר, משקל, אוויר.

העיון בכמה מילים פשוטות ושכיחות המצוי בספר זה דומה להצצה מבעד לעלים בגדר חיה. ממדים חדשים מתגלים במילים שכיחות, גבולות משורטטים ביתר בהירות, וחשיבות התוכן גוברת. הספר הזה אינו ספר דרשות. המסר שבו, אם ישנו, הוא מסר צנוע ביותר: התאמצו להיטיב להבין את מה שאתם אומרים; יש בכם הרבה יותר משאתם מעלים בדעתכם. לעיתים החוכמה הגלומה במילים השגורות בפינו מפתיעה, ולא בגלל החידוש שיש בה אלא דווקא משום שהיא כבר ידועה לנו.

הרעיון לספר נולד לפני זמן רב, בשנת 1982, כאשר שהיתי במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטת פרינסטון שבארה"ב. בתקופה שעשיתי שם זכיתי ליהנות מן השילוב בין עבודה מאומצת לפנאי לבטלה. מאז עברו הרעיונות המרכזיים שעלו אז בדעתי תהליך של עיבוד ושינוי. בעזרת ארגון Aleph Society מגניו יורק, ובמיוחד הודות לשקדנותה של רובי מֶרֶץ, הרציתי את תוכן פרקי הספר הזה בהרצאות לפני קהלים רבים בארצות הברית, שמקצתן נערכו במפגש פנים אל פנים, אך רובן בשיחות ועידה אינטרנטיות מירושלים.

אני מבקש להודות לכל המשתתפים בהרצאות על סבלנותם, על ההערות ועל דברי הביקורת, ואפילו על הבעות הפנים. רבים מדבריהם שולבו בספר.

בזכות עבודתן המאומצת של אילנה שכטר ויהודית שבתא, והתוספות המחכימות של מרג'י רות דייוויס, היו תמלילי ההרצאות ההן לפרקי הספר שלפניכם.

עדין אבן-ישראל שטיינזלץ

הקדמה מילים

"החי המדבר" – אין הגדרה טובה מזו לאדם. מקובל לחלק את עולם הטבע לארבע ממלכות: הדומם, הצומח, החי והאדם, המכונה "המדבר". לאדם המדבר ממלכה משל עצמו. שמו המדעי של האדם – Homo sapiens (שמשמעותו "האדם הנבון") – אינו ההגדרה המדויקת ביותר למין האנושי. בעלי חיים רבים – הדולפינים, למשל – ניחנו אף הם ברמה גבוהה של אינטליגנציה, ואפשר שאינם נבונים הרבה פחות מאיתנו. יתרה מזו: ניסיונותיהם של בני האדם לנהוג בתבונה לא עלו תמיד יפה. ואולם העובדה שאנחנו יצורים מדברים בסיסית כל כך בקיומנו, ראשונית כל כך, והיא שמבדילה אותנו משאר הבריות. אולי מוטב היה אילו נקראנו Homo garrulus, האדם המפטפט. הצעה זו אינה הלצה: שם זה אינו מורה רק על ייחודו של האדם, אלא אף על עליונותו.

איננו מיוחדים בכושר התקשורת דווקא: כל הבריות מתקשרות. הציפורים והדבורים ואפילו הצמחים יכולים להעביר זה לזה שדרים באמצעות צליל, מראה או ריח, אך הדיבור הוא תקשורת שונה

בתכלית. למיטב ידיעתנו, תוכן השדרים שבעלי החיים יכולים להעביר הוא רגשות ודיווחים ענייניים ותו לא. הם יכולים להביע מסרים כגון "הינה אני", "אני עומד לתקוף אותך" או "אני עומד להזדווג אתך", על פי הנסיבות. בני האדם יכולים ליצור מילים, שהן סימנים שאפשר להעבירם. אנחנו יכולים לייצג בסימנים כל דבר בעולם: עצמים, חלל וזמן, מושגים מוחשיים ומופשטים, רעיונות ורגשות. אנחנו יכולים לדבר על כל דבר כמעט ולקרוא שם לכל דבר. בספר בראשית מסופר על בריאת האדם. במדרש בראשית רבה נאמר שכאשר רצה הקדוש ברוך הוא לברוא את האדם הוא נועץ במלאכים, והרעיון לא מצא חן בעיניהם כלל ועיקר.¹ לדעתם, הרעיון לחבר בין נשמה אלוקית ובין גוף ארצי משונה ולא-מוצלח וסופו כישלון. המדרש ממשיך ומספר שאחרי בריאת האדם הראה הקדוש ברוך הוא למלאכים את העולם ואת בריותיו ושאל אותם: "האם תדעו לקרוא שמות לדברים שלפניכם?" המלאכים אמרו שהם אינם יודעים את שמות הדברים.² אז הציג לפנייהם הקדוש ברוך הוא את הברייה החדשה שברא, את אדם, כדי שיפגין את כישוריו הייחודיים: כל בעלי החיים עברו לפני אדם, והוא קרא שם לכל אחד ואחד מהם, ובכלל זה לעצמו,³ לאישה⁴ ולקדוש ברוך הוא.⁵ מרגע זה היה האדם ברייה מיוחדת במינה, השונה שוני מהותי משאר הבריות ונעלה על בעלי החיים ואפילו על המלאכים – ולא בזכות כושר הדיבור בלבד, אלא בזכות היכולת ליצור מילים.

1. ראו בראשית רבה ח, ד.
2. שם יז, ד.
3. בראשית ב, יט.
4. שם, כג.
5. מדרש תנחומא שמיני, ח.

הקדמה: מילים

מתת דיבור זו, יש בה תועלת: המילים משמשות אותנו להעברת תמונות, הלכי רוח, מידע ורגשות. אבל אנחנו איננו רק המשתמשים במילים אלא בוראיהן. יש שמתחילים להמציא מילים בהיותם בני שנתיים וחדלים מכך בהגיעם לגיל שלוש, ואחרים ממשיכים להמציא מילים – במקרה או בכוונה תחילה – כל ימיהם. מקור המילים באותו מקום עמוק בתוכנו פנימה שבו כל אחד מאיתנו הוא הבורא. האדם המדבר הוא הברייה היחידה המסוגלת לייצג עצמים או רעיונות במילים. כמובן, האדם מסוגל לעשות דברים רבים מאוד, אם בידי וואם בכלים האחרים העומדים לרשותו; ואולם ההבדל המהותי, הקפיצה הגדולה, טמון ביכולת להעביר רעיונות מאדם לאדם באמצעות סימנים, כלומר מילים, שהוא בורא. היכולת להעביר ידע, מידע וניסיון לאחרים ולחולל התקדמות מדור לדור היא יסוד התרבות האנושית.

המילים שאנחנו מדברים בפנינו מעטות מן המילים שמצויות בתוכנו. איננו רק מדברים במילים עם זולתנו אלא גם חושבים במילים. ייתכן שרמה מסוימת של חשיבה נעשית בלא מילים. בתהליך החשיבה הבסיסי, הקמאי, אין מילים בעלות משמעות מובחנת, אלא התהליך הוא "גשטלט" – מכלול סמלים שיוצרים תבנית אחת. אנחנו מרגישים רגשות, עולים בתוכנו רעיונות יש מאין; יש שהרעיונות מופיעים בתודעתם כתמונה שלמה, ואילו אצל אחרים הם מופיעים כצלילים, כהדים או כריחות. רק אחר כך תהליך השלמה ועיצוב מתרחש, ובו הרעיון לובש מילים. אולם אצל רובנו אפילו החשיבה ברמה הפנימית והעמוקה ביותר כרוכה בשימוש במילים. המילים הן כלים, וכוחן רב מאוד. כבר לפני זמן רב דימו את הקשר בין רעיון למילה ליחס בין האדם לסוס. הסוס חזק ומהיר בהרבה מן האדם, אך יש לרסנו ולכוונו. הצירוף "אדם וסוס" שונה

בתכלית השינוי מתכונות כל אחד מהם כשלעצמו. האצטקים נדהמו כאשר ראו בפעם הראשונה אדם רכוב על סוס. יצור זה, שלו ארבע רגליים, שתי ידיים, שני ראשים וכן הלאה, היה בעיניהם אדיר הוד, מעורר יראה, אלוקי כמעט.

אנחנו "רוכבים" על מילותינו, אבל למילים כוח עצום משל עצמן. הן כלי שמחולל תמורה מהותית באדם המשתמש בו. מערכת קשרים מורכבת קושרת בין העצמי החושב, החולם והשקוע בשרעפים ובין המילים המשמשות להבעת אותו עצמי – החל בהיגדים פשוטים כגון "אני רעב", "אני רוצה", "אני אוהב" או "אני שונא" וכלה ברעיונות המורכבים ביותר. המילים אינן רק תוצר שאנחנו מפקימים, הן גם יוצרות אותנו. מי שאנחנו, תהליכי החשיבה שלנו, דרכי התגובה שלנו, כל אלה הם תוצר של אוסף המילים המצוי בתוכנו. אכן, "הנשמה מלאה מילים"⁶, והקשר ביניהן הדוק כל כך שיש המאמינים שלכל אדם נפסקת בלידתו קצבת מילים, וכשתכלה הקצבה יסתיימו חייו.

למשמעות המילים כוח משל עצמה. המילים נותנות בידינו את הכוח האדיר להעביר רעיונות לאחרים, והן עוזרות לנו לנסח מושגים בדרכים שיאפשרו לנו עצמנו להבינם. כאשר מבינים מהן מילים – לא תוצר היסטורי או הגדרה מילונית, אלא ישויות חיות – כאשר נוכחים הן בכוחן הן במגבלותיהן של המילים, או אז מונחים היסודות לקשר חדש בינינו ובין מחשבותינו.

לפעמים אין מילים בפנינו, ולא רק בגלל התופעה הרווחת של שכחת מילה, אלא משום שפשוט איננו מצליחים לבטא רגש כלשהו. לעיתים קרובות יותר המילים יוצאות מפינו מתוך קלות

6. ר' יהונתן אייבשיץ, יערות דבש, חלק ב, דרשה יב.

הקדמה: מילים

ראש או מקשות עלינו ומכשילות אותנו. למילה יכולים להיות כמה וכמה שימושים ומשמעויות. לפעמים ההבדלים בין בני אדם או בין תרבויות נובעים מהשוני במילים שבהן הם משתמשים. השימוש במילים שונות והבנתן בדרכים שונות הם הגורם והביטוי להבדלים בין אזורים או מעמדות חברתיים. בכמה שבטים פרימיטיביים נבדלות לשון הגברים ולשון הנשים זו מזו, ובני קבוצה אחת מתקשים מאוד להבין את לשון הקבוצה האחרת. אפילו כאשר גברים ונשים מדברים באותה השפה בדיוק, לאותן המילים עצמן משמעויות שונות מאוד בגלל ההבדלים בין המינים. אין מדובר בהגאים שאנו משמיעים: עניין זה פעוט ושולי. אך אם המרחק בין המשמעויות גדול דיו, נוכל לדבר על אותם הדברים, ונוכל אפילו להסתמך על אותן ההגדרות במילון, ועדיין ייתכן שהשימוש במילים לא יהיה מדויק במידה שדי בה להבהרת ההבדל בין שפה אחת לאחרת.⁷

לעיתים בני תרבויות שונות או פשוט אנשים שונים אינם מבינים זה את זה משום שהם משתמשים במילה אחת במשמעויות שונות במקצת. אי-הבנה יכולה להיווצר גם בגלל ההקשר. הרושם שנוצר כאשר ילד אומר "אני שונא אותך" אינו זהה בדיוק לרושם שיותירו בנו אותן המילים אם ייאמרו מעל לקנה של רובה המופנה אלינו. לפעמים ניצול הפוטנציאל לאי-הבנה הטמון במילים נעשה בכוונה תחילה. הדיפלומט טליראן אמר: "כוח הדיבור ניתן לבני האדם כדי שיוכלו לשקר". בחירה מכוונת במילים הלא-נכונות

7. לפעמים מדובר בפרטים וכללים. כשם שאפשר שבשפה אחת יהיו מילים רבות לתיאור גוני-משנה של צבע ובאחרת יהיו רק מילים מעטות לכך, כך יש שפות שיש בהן מילים רבות לגוני-גוונים של משמעות, ואילו שפות אחרות יכולות לבטא את המשמעות רק באופן כוללני ולא מדויק.

מאפשרת לשקר ביעילות, אך פעמים רבות בני אדם משקרים שלא ביודעין או לא לגמרי ביודעין.

יש מילים חלשות, מילים חזקות, מילים שמשמעותן עמומה. יש מילים שלעיתים קרובות נאמרות ביתר קלות ומשמעותן מעוותת, והדוגמה הבולטת ביותר לכך היא המילה "אהבה". "אהבה" פירושה דברים רבים שלעיתים סותרים זה את זה, וכולם נמצאים בתוך קליפה אחת. ואולם קליפה זו היא מה שמצוי ברשותנו, מה שאנחנו חושבים בעזרתו ולעיתים מתבלבלים בגללו. יש מילים אינטימיות מאוד משום שאיננו מדברים בהן רק עם הזולת אלא גם עם עצמנו. בניסיון לעמוד על כל המשמעויות הנלוות להן איננו משכילים רק באשר למשמעותה של מילה; אנחנו לומדים גם את מחשבותינו.

אחת הבעיות שאיתן אנחנו מתמודדים כיום היא פלישתו של הז'רגון המקצועי, המדעי למחצה, אל תוך שפת היום-יום. הבעיה אינה טמונה במספר מילות הז'רגון שבמילון, אלא באופן שבו הן משמשות בתקשורת עם הזולת, ולכן – ברובד אחר – גם באופן שהן משמשות בשיח ושיח שיש לאדם עם עצמו. הז'רגון המקצועי הוא מעין קצרנות: הוא דוחס לתוך מילה אחת או צירוף מילים רעיונות רבים, שיש שהם מורכבים למדי. הז'רגון כשלעצמו יכול להועיל מאוד, אבל ראוי לייחד את הדיבור בו לנסיבות שלהן הוא מיועד, כלומר לתוך תחומי המקצוע, ששם הדוברים אמורים לדעת את משמעות המילים שהם אומרים. כאשר המונחים האלו נאמרים מחוץ לגבולות המקצוע, בהקשר שונה ולא-מתאים ואולי גם מטעה, לא פעם קורה ששוגים בהבנתם.

למשל, אנשים מדברים לעיתים קרובות על "סדר גדול", אף שהיה עליהם לומר פשוט "גדול" או "קטן"; הם מדברים על "יחסיות" אף שכוונתם לומר "לא בדיוק". בארצות הברית ונראה

הקדמה: מילים

שגם באירופה הולך ורווח השימוש בז'רגון הפסיכולוגי, והוא בא במקומו של מילים אחרות. אנשים אינם אוהבים עוד זה את זה: הם במערכת יחסים. הם אינם שונאים: יש להם סדרת תגובות שליליות. אין להם בעיות: יש להם תסביכים. לתסביכים יש שמות, מקצתם מרשימים למדי,⁸ אך למעשה אין הם אלא רגשות ותחושות, וקיומם אמיתי ויכול להכאיב באמת.

מארק טוויין מונה שמונה עשר כללים שסופר מסוים הפר בכתיבתו, ואחד מהם הוא הכלל "כתוב את המילה הנכונה, לא את בן הדוד השני שלה".⁹ כלל זה מופר תדיר בשימוש בז'רגון מקצועי. אנחנו בוחרים בדודנים ראשונים ושניים של המילים הנכונות משום שאיננו יודעים מה משמעותן האמיתית של המילים. אנשים הנופלים ברשת הז'רגון המקצועי מוצאים עצמם אומרים דברים השונים למדי מכוונתם האמיתית. וגרוע מכך: הם אינם יודעים עוד מה הם רוצים לומר.

סכנות השימוש בז'רגון אינן מסתכמות בכך. בספרו המפורסם "1984" ג'ורג' אורוול מתאר כיצד מעצבים את מחשבתם של בני האדם באמצעות שפה מיוחדת.¹⁰ שימוש בשפה שמילים מסוימות נעדרות ממנה כליל ושלמילים אחרות בה יש רק משמעות טכנית קבועה מראש, מעצב בני אדם היכולים לדבר אך אינם מסוגלים לחשוב – לפחות לא על דברים מסוימים. כאשר אין בשפה המילה

8. פעם הצעתי שם ממין זה לתסביך שכיח למדי, תסמונת האם היהודייה. אני מכנה אותו "תסביך יוקסטה", כמקבילה לתסביך אדיפוס.

9. הדברים מופיעים בכרך השני של אוסף כתביו. ראו: Mark Twain, *Collected Tales, Sketches, Speeches, & Essays 1891–1910*, Louis Budd (ed.), Library of America, 1992.

10. הספר נכתב בשנת 1949 ותורגם בפעם הראשונה לעברית בשנת 1950. לתרגום מודרני ראו ג'ורג' אורוול, 1984, עם עובד, 2017.

לתאר דבר מה, אנחנו יכולים להמציא מילה חדשה, אך במרבית המקרים ניתקע ולא יעלה בדעתנו שום רעיון. הבעיה תחריף אם יציעו לנו מילים חלופיות, ובייחוד אם הן קליטות מאוד. אם תוצע לנו החלופה לא ננסה עוד לומר את כוונתנו האמיתית, ונסתפק במשהו קרוב למדי אך לא מדויק.

מעת שבני האדם מתחילים להפנים קצרנות זו, כלומר לנקוט אותה בדבריהם בינם לבין עצמם, אובודות להם בהדרגה דרכי ההתייחסות הפשוטות, הבסיסיות; הם ממירים את המילים הפשוטות בנוסחאות מורכבות הלקוחות מן הז'רגון המקצועי. אין כאן רק החלפת מילים במילים אחרות, יפות מהן. למילים רבות יש מילים נרדפות שמשמעותן זהה כמעט, והן נבדלות זו מזו רק בהבחנות בלשניות עדינות.¹¹ לעומת זאת, בשימוש בז'רגון לא זו בלבד שהמילים משתנות; הז'רגון משנה גם את משמעותן הפנימית ומעצב את דרכי החשיבה שלנו. אנחנו בוחרים בתבניות מלאכותיות על פני הטבעיות, במילים מורכבות על פני מילים פשוטות, וסופנו שאיננו יכולים עוד לומר את שרצוננו לומר.

אילו רצינו בכך, יכולנו לפטור עצמנו מן הטרחה שבאכילה באמצעות הזנה דרך הווריד. התהליך פשוט למדי, טכני מאוד ואפילו לא כואב, והוא יעיל מכיוון שאפשר לקבל כך את כל הנוזלים והחומרים שאנחנו זקוקים להם. אבל כך נחמיץ את השמחה והטעם שבאכילה. דוגמה נוספת היא האפשרות להחליף את דרך ההתעברות הרגילה בהפריה חוץ־גופית. התהליך יכול להיות מהיר ויעיל הרבה יותר, והוא יחסוך מאמצים רבים וימנע הולדת ילדים שאינם רצויים.

11. למשל: המשלב שלהן, ההצטרפות שלהן במשפט והמשמעויות הרגשיות הנלוות אליהן.

הקדמה: מילים

אבל השינוי לא יסתכם בדרך ההולדה; הוא יהיה מהותי. אם יהיה עולמנו עולם תכליתי לגמרי שכולו מתכונן מראש, הוא ישתנה לבלי הכר. למרבה המזל הז'רגון התכליתי טרם הכריע אותנו לחלוטין, אך אנחנו משתמשים בו, ובמובנים מסוימים הוא משתמש בנו.

תפקודה של שפה שכולה ז'רגון יהיה אולי יעיל יותר, אבל מובטח שהשפעתה על המילים תהיה דומה להשפעת הגידול התעשייתי על הירקות: הם גדולים יותר, הצבעים יפים, והם חסרי טעם. והינה דימוי נוסף: ההבדל בין המילים הפשוטות ובין מונחי הז'רגון הוא כהבדל בין צליל הכינור, העשיר בגוני קול ייחודיים, ובין צליל מלאכותי טהור.

השימוש בז'רגון טומן בחובו את סכנת הבלבול, הטעות, התכליתיות והסטייה מן האמת, אך גם השימוש במילים פשוטות אינו חף מבעיות. העושר והמורכבות המופלאה המאפיינים רבים מן הדברים הטבעיים הפשוטים המוכרים לנו מצויים גם במילות היסוד הפשוטות – שהן בדרך כלל המילים הראשונות שאנחנו לומדים. אך אין הן פשוטות כל עיקר: יש בהן הפשטות-לכאורה האופיינית לזעיר שבפרחי השדה, שלאמיתו של דבר מורכב בהרבה מהמכונה המתקדמת ביותר. כשם שריחו של לחם טרי הנאפה בתנור עשיר בגוני ריח ומורכב הרבה יותר מכל חומר ריח מלאכותי המיוצר בבית החרושת על פי נוסחה, גם למילים הפשוטות מרכיבים רבים ומשמעויות נלוות רבות, ונודעת להן השפעה רגשית עצומה. וכמו רבים מן הדברים הטבעיים, הן מתפתחות; אנחנו לומדים אותן בינקותנו, ומעבדים אותן שוב ושוב במהלך החיים.

המילים המסמנות רגשות, תגובות ומושגים בסיסיים חשובות לנו מכול: אהבה, שנאה, ידידות, משפחה, אלוקים, אדם, צדק. הן משמשות אותנו בחשיבה ברמה ראשונית ורבת עוצמה. נערה

הסופרת את עלי הכותרת של פרח ("אוהב; לא אוהב") שואלת למעשה מהי אהבה? איזו אהבה? על מה כל אדם מדבר כשהוא מדבר על אהבה? כאשר אנחנו אומרים: "אני אוהב אותך", "אני שונא אותך", "אני רוצה להתחתן איתך", "אני רוצה להיות חבר שלך", "אני מקלל את אלוקים", "אני מברך את אלוקים", "אני מהלל", "אני כופר", אנחנו אומרים מילים שבמקרים רבים איננו מבינים באמת. אנחנו מכירים את המילים האלה זמן רב כל כך, ונדמה לנו שאנחנו מבינים היטב את משמעותן, ולכן לעולם איננו בוחנים ומבינים באמת את משמעותן. משמעותן של מילים מתגלה דווקא מתוך ההתחבטות והמאמץ להבינן. המילים משתנות מאוד בעקבות הניסיון לעמוד על משמעותן; לפעמים אנחנו גם מבינים את עצמנו ואת מה שעשינו כל חיינו מנקודת מבט חדשה, והבנה זו כשלעצמה היא חידוש גדול.

באחד ממחזותיו של מולייר הגיבור אומר: "אללי, כל חיי דיברתי פרוזה ולא ידעתי!"¹² הדברים נכונים מאוד. רבים מן הדברים שאנחנו אומרים מדי יום ביומו הם שירה או פילוסופיה או תאולוגיה, אבל איננו יודעים זאת; אנחנו אומרים שטויות רבות בבלי דעת וגם דברי חוכמה רבים, ואף זאת איננו יודעים.

איננו צריכים לנסוע לסוף העולם ולשמוע מילים חדשות וזרות כדי להבין שיש בתוכנו פנימה דברים שאין אנחנו יודעים עליהם דבר וחצי דבר. המסע החשוב ביותר הוא המסע להבנת המילים שאנו אומרים כל העת, המילים שהן סלע היסוד של קיומנו. אילו מילים הן אלה? ממה הן עשויות? למרות כוחן העצום של מילים אלה, הן עמומות מאוד. כל אחד ואחד מאיתנו מייחס להן משמעות,

12. מתוך מחזהו של מולייר, גם הוא באצילים.

הקדמה: מילים

אבל מהי בדיוק משמעות זו? אם ניטיב להבין את המילים הפשוטות לא ישתנה רק דיבורנו, אלא גם צורת החשיבה שלנו ורגשותינו הבסיסיים ביותר ישתנו. אם נלמד להכיר צדדים מסוימים במילים ניעשה אנשים שונים, ניבְּרא מחדש.

העיון במילים פשוטות בספר זה הוא במובן מסוים חקירה ודרישה בכריאת האדם, והינה חזרנו לתחילתם של דברי הקדמה אלה. המדרש מספר שבראשית נבראו אדם וחיה בגוף אחד, ורק אחר כך חצה אלוקים את הגוף האחד וברא את האיש ואת האישה.¹³ מה הייתה התגלית הגדולה ביותר של אדם וחיה אחרי שהופרדו זה מזה? מתברר שהחוויה דמתה להתבוננות במראה: הינה לפנייהם "עֵצָם מֵעֵצִים וּבָשָׂר מִבָּשָׂר"¹⁴ – ובכל זאת יש הבדל. או אז יכלו אדם וחיה לשוחח זה עם זה בפעם הראשונה. בְּדַבְּרָנוּ עִם אָדָם הָרוּמָה לָנוּ אֵךְ גַּם שׁוֹנָה מֵאִתְּנוּ, אֲנַחְנוּ מִתְחִילִים לְהִבִּין לָא רַק אֵת הַזּוּלָּת אֵלָא גַּם אֵת מָה שֶׁאֲנַחְנוּ עֲצַמְנוּ מְדַבְּרִים עֵלָיו.

איני יודע באיזו שפה דיבר אדם עם חיה, עם בעלי החיים או עם המלאכים, אבל אני בטוח שהמילים שבפיו היו מילים פשוטות.

13. ויקרא רבה יז, א; תוכן המדרש מזכיר את הכתוב בהמשתה של אפלטון.
14. בראשית ב, כג.

טוב

בימי הביניים נהגו להבחין בין שלושה סוגים של "טוב": הנעים, המועיל והמוסרי. גם היום אנחנו אומרים שאדם יפה תואר הוא "טוב מראה" ושלמאכלים שערבים לחיכנו יש "טעם טוב". גם הדברים המועילים "טובים", אף שכמו תרופה מרה לעיתים אין הם נעימים. כל סוג מסוגי הטוב – האסתטי, המועיל והמוסרי – מתנהל על פי מערכת כללים ייחודית בעלת היגיון פנימי משלה, ולמרבה הצער אין ביניהן קשרי גומלין. משום כך ייתכן שדבר יפה למראה יהיה בלתי מוסרי, לא מעשי ואפילו מסוכן. לדוגמה, רוב הפטריות הרעילות יפות הרבה יותר מן הפטריות הראויות למאכל. וכן להפך: דבר שאינו אסתטי אינו בלתי מוסרי בהכרח, ואדם מכוער יכול להיות צדיק גמור.

הגדרת אמות מידה אובייקטיביות לשני סוגי הטוב הראשונים פשוטה, וכאשר מתעוררת שאלה בעניין היות דבר "טוב" לפי הגדרה זו, אפשר להיוועץ במומחים. לעומת זאת, הקטגוריה השלישית, הטוב המוסרי, אינה קלה להגדרה. אי אפשר למרוד אותה בכלים

אובייקטיביים ואין מומחים רבים בתחום זה, ואף עם המומחים המעטים כמעט אין מתייעצים. מקובל לומר על דברים שהם "טובים בעליל" או "רעים בעליל", אך מנין אנחנו יודעים זאת? האם טבוע בנו חוש מוסרי מולד המדריך אותנו? אם אומנם קיים חוש כזה, מקומו המדויק במוח טרם נמצא. ואפילו הוא קיים, באיזו מידה אפשר לסמוך עליו?

השאלה כיצד אנחנו בוחרים בין טוב לרע אינה סוגיה תאורטית מופשטת ותו לא, שהרי אנחנו מכריעים בענייני מוסר מדי יום ביומו, פעמים רבות ביום. אנשים רבים חיים כל ימיהם בלי לעסוק בענייני אסתטיקה, ואפשר לדבוק בדברים שאינם מועילים או להסתדר בלי דברים שעשויים להועיל לנו, אבל אי אפשר להתעלם משאלות בדבר טוב ורע. אם אנחנו מצויים לבד ואם בחברת אנשים, אם אנחנו פעילים ואם פאסיביים, אנחנו נדרשים לשיפוטיות מוסריות כל הזמן. אנשים מעטים מאוד נכונים להכריז קבל עם ועדה שאינם מתחשבים בהבחנה בין טוב לרע, אך רבים נוהגים כך בפועל. יש אנשים ש"חדלו להבחין בין טוב לרע, להוציא נטייה מסוימת לרע"¹. אדישות מעין זו, שעליה מכריזים בפרהסיה כמה פוליטיקאים ו"אנשי מעשה", היא עצמה פרי הכרעה. כל התעלמות מן הפן המוסרי של המציאות היא בחירה ברע, ולא ברע הרומנטי שב"פרחי הרע" של בודלר,² אלא במובן מעשי ביותר.

האם החוק יכול להנחותנו? רבים רואים בחוק את התגלמות הטוב המוסרי, אך לאמיתו של דבר מטרת החוק היא יצירת סדר חברתי ושמירה עליו. בימינו החוק אינו מתיימר לעסוק בסוגיות

1. כדברי הגיבור בסיפור הקצר "טוברמורי" מאת סאקי (ה"ה מונרו). ראו: H. H. Munro, *The Complete Works of Saki*, Doubleday, 1976.
2. שארל בודלר, פרחי הרע, תרגום דורי מנור; הקיבוץ המאוחד, 1997.

מוסריות או בטוב ורע. רוב מערכות המשפט המודרניות ברחבי העולם אינן מאמינות עוד ב"חוק טבעי" שאפשר אולי לראות בו ייצוג של הטוב והמוסרי. אומנם מחוקקים במדינות שונות טוענים – כנראה מתוך הרגל או בגלל שיקולים פוליטיים – כי קיים קשר הדוק בין מערכת החוק ולמוסר, אבל בפועל מערכות החוק מבקשות בראש ובראשונה להיות עקיבות ולשקף את הלכי הרוח והמאויים העכשוויים של האוכלוסייה הכפופה להן.

לאמיתו של דבר יש בחיים דברים רעים לרוב שהחוק אינו נדרש להם כלל, אם משום שאין לו עניין בהם ואם משום שאין לו היכולת לשנותם. צדדים רבים בהתנהגות האנושית, מעסקאות כספיות ועד למעשי כל אדם ואדם, עולים בקנה אחד עם החוק אף שיש בהם פגם מוסרי. אדם יכול לפגוע בזולתו, לנהוג בו בגסות רוח ולאמלל את כל הסובבים אותו, ולמרות כל זאת לא לעבור על החוק. החוק אינו יכול אפוא להורות את הדרך אל הטוב המוסרי.

רבים מאיתנו מאמינים שיש – ואולי אף שמעו – "קול דממה דקה"³ פנימי המסייע לנו לדעת טוב ורע. אולם אותו קול פנימי-לכאורה הוא פרי הזמן, המקום והתרבות ואף הטעם האישי. אנו חיים בתרבות רועשת מאוד המפגיזה אותנו בספרים, כתבי עת, עיתונים, רדיו, טלוויזיה, סרטים, מכשירים ניידים ומשחקי מחשב – קולות רבים מספור המבקשים להדריך אותנו, לייעץ לנו, להשפיע עלינו או לשכנענו. הקולות האלה מחדירים בנו רעיונות, ולא פעם אנחנו חוזרים עליהם מבלי משים. אפילו כאשר אנחנו חושבים שאנחנו הגינו את הדברים שבפינו, ייתכן שאנחנו חוזרים על דברי הקריין בטלוויזיה ששמענו לפני זמן מה. לעיתים קרובות אין אנחנו בודקים

3. מלכים א יט, יב.

את הדברים שאנחנו שומעים ובכל זאת אנחנו מאמינים בהם, דבקים בהם ומשתמשים בהם. אי אפשר כמעט להבחין בין רגש אמיתי ובין רעש חיצוני.

גם בתקופות רועשות פחות מתקופתנו לא היו בני האדם מבודדים זה מזה. ראשית ההשפעות החיצוניות בהורינו, ועם התבגרותנו מעגל ההשפעה מתרחב וכולל גם את ידידינו ואת החברה ככלל. גם בחברה הקטנה ביותר יש אנשים בעלי השפעה שדעותיהם נטמעות אצל בני החברה. יתרה מזו: נגיעתנו בדבר מעיכה בהכרח על השיפוט המוסרי שלנו. נגיעה בדבר פירושה שאנחנו נוטים להצדיק את מעשינו גם כאשר אנחנו יודעים ששגינו. אנחנו מתבצרים מאחורי טיעונים שונים ומחזקים את הביצורים בטיעונים נוספים כדי לשכנע את עצמנו ואת הזולת שפעלנו כשורה.⁴ דברים אלה אינם ביטוי לספקנות מודרנית: שלמה המלך כבר אמר "כָּל דְּרָכַי אֵישׁ יָן בְּעֵינָיו".⁵ מכל הסיבות האלה אנחנו יכולים לסמוך על "השכל הישר", על התגובה הטבעית שלנו, במקרים מעטים בלבד, ובדרך כלל אין הם המקרים שחשיבותם רבה.

בחברות קטנות יש הסכמה כללית בשאלה אילו דברים טובים ואילו דברים רעים מבחינה מוסרית, ומהסכמה זו נגזרים כללי התנהגות ברורים וחד־משמעיים. ההכרעות המוסריות של בני החברה נעשות מבלבולות יותר ככל שהחברה גדולה והטרואגנית יותר, משום שלכל תת־קבוצה בחברה טוב ורע משלה. ממחקרים אנתרופולוגיים וסוציולוגיים עולה שאי אפשר כמעט לזהות דבר אחד שנחשב בלתי מוסרי בכל העולם כולו. בדומה לכך נתקשה מאוד למצוא דבר

4. ראו משלי יב, טו.

5. שם, טז, ב ועוד.

שנחשב טוב בכל העולם. במקרים רבים חוקי ההסכמה החברתית אינם כתובים ואף אינם מנוסחים במפורש. אומנם אנשים מצייתים להם, אך ייתכן מאוד שהם אינם יודעים שהכרעותיהם אם לעשות מעשה או להימנע מעשייתו מבוססות על כללי מוסר.

כאשר אנשים בני תרבויות שונות נפגשים ומחפשים מכנה משותף בתחום המוסר הם מגלים את היחסיות המוסרית. כללים הנחשבים רגילים ואף ברורים מאליהם בחברה אחת עשויים להיראות תמוהים לחלוטין בעיני בני חברה אחרת. למשל, רוב החברות בעולם אינן מתירות קניבליזם, אך היו חברות שבהן התקיים המנהג בפרהסיה וברוב טקס. ייתכן שאנחנו סולדים מקניבליזם מטעמי מוסר, אבל ייתכן בהחלט שהיא מחרידה אותנו משום שהיא בגדר חריגה מכללי ההתנהגות הנאה המקובלים עלינו.

המבוכה אינה מסתכמת בכך. דברים הנחשבים לפגיעה מוחלטת בחוקי המוסר בנסיבות, במקום ובזמן מסוימים אינם נחשבים מגונים כל כך בנסיבות אחרות. אפילו חוקים שעניינם סוגיות מוסריות מובהקות כגון רצח אינם תלויים בנורמות המוסר של חברה מסוימת בלבד אלא גם בתנאים הקיימים בה ברגע כלשהו בהיסטוריה. מדינה הנתונה במלחמה מכשירה את אזרחיה להרוג. אפשר לתאר את המעשה בשמות יפים יותר, אבל לאמיתו של דבר אין כאן אלא רצח בחסות החוק, ולא פעם הוא גם מקבל תוקף מוסרי.⁶ הינה דוגמה משונה: במלחמת העולם השנייה, כאשר ניתנה ההוראה להאפיל את הבתים, ילדים למדו שאסור שהאור הדולק בתוך הבית ייראה בחוץ.

6. ברומן הרוסי מאת ליאוניד ליאונוב, הגנב, 1931, מתוארים קורותיו של אדם שהיה חייל מצטיין במהפכה הקומוניסטית, אך לא הצליח לשוב ולהסתגל לחיים בחברה האזרחית הנורמטיבית. הספר ראה אור בעברית בשנת 1958.

לאחר סיום המלחמה ראו הילדים את הוריהם פותחים את התריסים בלילה והזדעזעו מהמעשה ה"בלתי מוסרי".

האם יש להסיק מכל זאת שהטוב והרע יחסיים תמיד ולפיכך דבר אינו פסול? האם אין שום חוקי-על בעולם המוסר? למשל, האם ייתכן שכל בני חברה או תקופה כלשהי עושים רע?

משפטי נירנברג יכולים לשמש דוגמה לשאלה זו. במשפטים אלה הועמדו מנהיגים נאציים לדין כפושעי מלחמה. אולם כל הפשעים שעליהם נשפטו היו חוקיים בתכלית לפי חוקי גרמניה הנאצית, חוקים שנחקקו ואושרו בהליך דמוקרטי לחלוטין. ההנחה שעמדה ביסוד המשפטים הייתה שיש מעשים שאינם חוקיים גם כאשר החוק – לפחות החוק המקומי – מתיר אותם, משום שיש בהם הפרה של כללי המוסר האוניברסליים המחייבים את כל האנושות ואינם תלויים בחוק המקומי, בסמכות השלטון, בנורמות החברתיות, באידאולוגיות ובתעמולה.

השאלה שלא ניתנה עליה תשובה במשפטי נירנברג, ואולי לא תיענה לעולם, היא מאין אנחנו לומדים את חוקי-העל האלה. אילו אמיתות מוסריות מוחלטות תקפות כשאינן לבטוח בזולת, כאשר דברי מפקד הצבא והשופט בבית המשפט נכונים בעיני החוק ומקובלים על החברה ועם זאת הם רע צרוף?

אדם שמאמין באלוקים רואה קשר בין אלוקים ובין אמות המידה להערכת טוב ורע. אולם אמות המידה האלה אינן נטמעות באדם תמיד, ולא פעם אנשים פועלים על פיהן מפחד "המשטרה" ולא מפני שהם מאמינים שהמעשים עצמם טובים או רעים. סבא רבא שלי, שהיה אדמו"ר, נסע פעם בעגלה בכביש כפרי. בדרך ראה העגלון מטע תפוחים, והוא קפץ מן העגלה והתחיל לקטוף פירות.

הרבי צעק: "רואים אותך! רואים אותך!" העגלון לא התמהמה: מיד קפץ לעגלה ודרבן את הסוסים לדהור משם מהר ככל האפשר. לאחר זמן מה, אחרי שהתרחקו כברת דרך מן המטע, עצר את העגלה העגלון ואמר: "לא ראיתי איש מסתכל!" השיב לו הרבי: "ה' רואה אותך".

גם אדם שאינו מאמין באלוקים יכול להאמין שיש ערכים שאמיתותם מוחלטת, וכדי שיהיה להם תוקף הם חייבים לחרוג מגבולות הרגשות הסובייקטיביים ובני החלוף של האדם הפרטי. מי שאינו מאמין בהתגלות אלוקית יכול לנסות לזהות את ערכי היסוד האלה בעזרת השוואות בין תרבויות.

הרעיון שיש מבנה כללי של ערכים המשותף לכל הקבוצות ולכל החברות האנושיות מבוסס על שיקולים טבעיים ותאולוגיים. בשורש המשותף לכל האנושות (אם תרצו: אדם וחיה) יש ודאי כמה חלקים שעודם תמימי דעים אף על פי שהתרחקו מאוד זה מזה בגלל הזמן החולף והשתנות הנסיבות. כך היא צורתנו החיצונית: הגזעים של בני האדם שונים זה מזה בגודל ובצורה, בצבע ובפרטים, אך עדיין יש לכל בני האדם די מאפיינים משותפים המעידים שהם בני מין אחד. הוא הדין במאפיינים הפסיכולוגיים, במיומנויות וביכולות שיש לכל בני האדם אף אם הם משתייכים לתרבויות שונות מאוד. מסיבה זו, כאשר בני תרבות שלא התפתחה בה מיומנות כלשהי – למשל כתיבה – משתלבים בחברה אוריינית הם מסוגלים לרכוש את המיומנות הזאת בקלות. גם נורמות היסוד של המוסר קשורות למרכיבי היסוד של המין האנושי. אומנם הן התפתחו בדרכים שונות בחברות מסוימות ובחברות אחרות לא התפתחו כלל, אך ביסודו של דבר הן מצויות בתוכנו פנימה. לפיכך עיון מדויק

בנורמות המוסריות האלה וניסוח המסקנות העולות ממנו על דרך ההכללה מאפשרים להקים מהן מערכת בת-קיימא שתהיה הגיונית בעיני הכול ותתקבל על דעת הכול.

פילוסופים, חכמים, נביאים ומלומדים, יהודים ולא יהודים כאחד, ביקשו לזהות ולנסח את ערכי המוסר המוחלטים, את כללי המוסר המכתיבים מה טוב ומה רע והאמורים להדריך את התנהגותנו. למשל, הנביא מיכה ניסח שלושה עיקרי יסוד: "הִגִּיד לְךָ אָדָם מִה־טוֹב וּמִה־רָע דִּוְרַשׁ מִמֶּךָ כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד וְהִצַּנְעַ לְכַת עִם אֱלֹהֶיךָ".⁷ בתלמוד נאמר שבשלושה עיקרים אלה גלומות כל תרי"ג מצוות התורה.⁸ כמה מאות שנים לאחר מכן פנה נוכרי אחד אל הלל הזקן וביקש שילמדו את כל התורה כולה כשהוא עומד על רגל אחת. צירוף עמום-משמעות זה יכול להתפרש בשתי דרכים: אפשר שכוונת הנוכרי שרצונו ללמוד הכול כאשר הוא עומד בפועל על אחת משתי רגליו, וייתכן שהוא ביקש מהלל לנסח עיקרון אחד ויחיד – "רגל אחת" – שעליו עומדת כל התורה כולה. תשובת הלל הייתה למימרה ידוע: "מה דעלך סני לחברך לא תעביד" (מה ששנוא עליך לא תעשה לחברך).⁹ המפרשים מוסיפים שמימרה זו תוקפה יפה לא רק למפגשים חברתיים אלא גם למגעינו עם אלוקים.¹⁰ עלינו לנהוג בקב"ה כפי שאנחנו רוצים שינהג בנו. זמן רב מאוד לאחר מכן קבע הפילוסוף הגרמני קאנט שהמוסריות, כלומר חוק היסוד של תורת האתיקה, היא מה שטוב במידה שווה לכול.¹¹

7. מיכה ו, ח.

8. בבלי, מכות כד ע"א. בסוגיה זו מובאות עוד כמה דוגמאות ממין העניין.

9. בבלי, שבת לא ע"א.

10. רש"י על אתר.

11. הרעיון מתוך עמנואל קאנט, ביקורת התבונה הטהורה, תרגום ירמיהו יובל; הקיבוץ המאוחד, 2013.

אנחנו נוטים לצפות שחוקי המוסר יענו תשובות ברורות, לאמיתו של דבר, כל הניסיונות לנסח עקרונות מוסר אוניברסליים נידונים לעקרונות. הגדרות כוללניות של הטוב אינן יכולות לתת בידינו תשובות חותכות – כן או לא, שחור או לבן. לאנשים יש שיגיונות, טעם אישי והעדפות אפילו בתחומי המוסר והטוב. נוסף על כך, חשוב להבין שרק לעיתים נדירות אנחנו נדרשים להכריע בסוגיות מוסריות בין שחור ללבן, בין דבר טוב בעליל לדבר רע בעליל. ברוב המקרים הברירות העומדות לפנינו צבועות בגווניו של אפור, ואנחנו נדרשים להכריע בין טוב יותר לטוב פחות או בין רע יותר לרע פחות.

כללי מוסר אוניברסליים הם הכללות, ומשום כך לא ייתכן שיימצאו בהם כל הפרטים. הכרעות שנעשות בפועל מביאות בחשבון גורמים רבים מאוד. העיקרים הכוללניים יוכלו להדריך את מעשי בני האדם רק אם יתמכו בהם מערכת חוקים או מערכת כללי אתיקה שבהן ידובר בפרטי המקרים. אין להרשות שהכרעות ייעשו על פי גחמה או על פי תחושה עמומה, מעורפלת ולא-מוגדרת באשר לטוב ולרע. הצעד הראשון בבקשת הטוב הוא היפטרות מהפסולת – מהרעש התרבותי, מהשקפות עולם בנות חלוף. הצעד הבא אחרי השתקת הרעש הוא בניית סולם ערכים: קביעת סדר עדיפויות ודרגות של טוב ורע שיהיה יציב ובר-קיימא ויוכל לעמוד בלא תלות במקום או בזמן. סדר עדיפויות שכזה הוא כלי חיוני להתמודדות עם התנגשות בין ערכים.

הינה דוגמה פשוטה מאוד: רוב האנשים יסכימו שברוב המקרים רצח הוא דבר רע מאוד. אולם יש הסכמה רחבה שהזכות להגנה עצמית גוברת על הצו "לא תרצח".¹² האם הצלת עצמנו היא תמיד

12. שמות כ, יד.

הטוב העליון? האם אין גבול למה שנעשה כדי להציל את נפשנו?
האם יש דברים גרועים ממות? האם יש עקרונות שראוי להרוג או
למות בשמם?

שבע מצוות בני נח¹³ הן דוגמה למערכת של חוקי יסוד שעניינם
טוב ורע. הן אינן משקפות נקודת ראות בין-אישית או חברתית אלא
ניסיון לעמוד על ערכי מוסר מוחלטים. הן באות להתוות את דרישות
היסוד המינימליות בתחום המוסר המוצבות לפני האנושות. לעומתן,
ההלכה היא סולם ערכים מפורט ביותר הקובע את סדר העדיפות
במקרים ובמצבים רבים.

כל מערכת מוסר, ותהא אשר תהא, חייבת להיות עקיבה ובעלת
הרמוניה פנימית, וכל חלקיה צריכים להתאים זה לזה. למעשה,
הרמוניה פנימית זו היא המכנה המשותף לכל סוגי הטוב. כל חלקיו
של חפץ שימושי אמורים להתאים זה לזה, ולא נאמר על עצם שהוא
יפה לולא ניחן בהרמוניה פנימית. כך גם הטוב המוסרי: הוא אינו
יכול להתקיים בכללים נפרדים ונבדלים שאינם קשורים זה בזה
ואין ביניהם הרמוניה. כשיש בידינו סולם ערכים וסדר עדיפויות
שכאלה אנחנו יכולים לחרוץ משפט בענייני מוסר; דברים מסוימים
יהיו מקובלים עלינו, ואילו אחרים נפסול. לדברים מסוימים ניחס
חשיבות עליונה, ואחרים יהיו חשובים פחות בעינינו.

אפשר לחשוב על גשרים לדוגמה: גשרים יכולים להיות שונים
מאוד זה מזה בצורתם, בתכליתם ובחומרים שמהם נבנו, ובכל
זאת יש כמה כללים אוניברסליים לבנייתם. כל גשר נמתח בחלל
בין שתי נקודות, ויש להבטיח שיהיה חזק דיו לשאת את המשקל

13. בראשית ט, א-ז. מצוות אלה אינן כתובות בתורה בפירוט ומשמעותן אינה
ברורה לחלוטין שם. דיון מפורט בהרבה במצוות אלה מופיע בבבלי, סנהדרין
נו ע"ב-ס ע"א.

שצפוי לעבור עליו. בשני עקרונות אלה גלום מספר עצום של פרטים, ופרטים אלה הם המקור להבדלים הרבים בדרכים השונות לבניית הגשרים ובמראה החיצוני שלהם. אולם בגלל המפגש בין חוקי הפיזיקה לצורכיהם של בני האדם המשותף לכל הגשרים, יש ביסוד המרכיבים הפונקציונליים שלהם מידה של אחידות ואפילו ערך אסתטי.

גם מערכות מוסר יכולות להיות שונות מאוד זו מזו. גם להן חייבת להיות שלמות מבנית כדי שיוכלו לשאת את משא ההתנגשות בין ערכים ולגשר על הפער שבין החומר לרוח, בין הארצי לשמימי. החיפוש אחר מערכת חוקים מוסריים צריך אפוא להימשך לשלושה כיוונים: מערכת כזו חייבת להיות רחבה דיה להקיף את המגוון העצום של ההתנהגויות האנושיות; היא צריכה להיות ארוכת ימים דיה לכלול את העבר, ההווה והעתיד; ועליה להיות גבוהה דיה לשמש גשר אל השמיים.

"ממדים" אלה של המוסריות אינם ציורי לשון ותו לא, כי אם קווים מנחים שיכולים לסייע בבקשת הטוב. ההנחיה הראשונה היא כלליות החוקים. כאשר מערכת חוקים נדרשת רק לחלק קטן ממצואות החיים היא יכולה לשמש חוק אזורי או במקרים אחרים רשימת הנחיות לעשיית טקסים, אך בגלל גבולותיה המצומצמים היא אינה יכולה לשמש מערכת של חוקי מוסר. לכל היותר היא יכולה להיות חלק קטן במערכת מוסר.

ספר החוקים של המדינה יכול לומר לאדם מה עליו לעשות בדבר חוזים ודיני נזיקין, אבל אין בו תשובה לשאלה מה יש לעשות כאשר מקללים את הזולת בלב או כיצד לנהוג בילד שלא הכין את שיעורי הבית. אפשר למצוא בו את כל הפרטים הנחוצים לקיום טקס מסוים, ועם זה לא לדעת דבר וחצי דבר על גרימת סבל נפשי.

חיסרון זה מתגלה כאשר מחילים מערכת אחת של חוקי מוסר במקומות שונים ועל אנשים שונים. לאמירות מוסריות מסוימות יש תוקף בחברת שפע, אך משמעותן תתרוקן בארץ ענייה ושסועת מלחמה. הוא הדין בזמן: האם עצה מוסרית מסוימת מתאימה רק לתקופה מסוימת בחיינו? האם הרעיון נוגע לצעירים מאוד או למבוגרים מאוד? ובמבט רחב יותר, האם תוקפו של חוק מסוים יפוג בתוך שנתיים או שמא יישאר החוק בספר החוקים למשך שש מאות שנה? אם אמת מידה לטוב ורע תלויה בזמן, עוד מעט קט היא תיעשה מיושנת.

אשר לממד הגובה (או העומק, אם כך נרצה להגדירו), לאמיתו של דבר, כמה ממערכות החוקים להתנהגות מוסרית פשוט שטוחות. אין להן עניין בחיפוש עצמי מעמיק ואינטנסיבי. ייתכן שמעשיו של האדם תקינים, אבל חבל להסתפק ברמת המוסריות הזאת. להתנהג בנימוס, לא לדרוך על הדשא ולשלם מיסים – כל אלה דברים טובים ויפים, אך מה דובר הנכונות להקריב דבר שיקר לליבנו כדי להציל חיים? אומנם מוסריות שאין בה דבר מן הנשגב נוחה ו"נורמלית", אבל היא קרובה מאוד לאדישות המוחלטת, לריקבון המוות.

בפרקי אבות מתועדת מחלוקת בין התנאים: "האומר 'שלי – שלי ושלך – שלך' זו מידה בינונית, ויש אומרים מידת סדום".¹⁴ מוסר שטוח ומחמיר בדין עלול להכשיר את הקרקע לעוולות גדולות. במחוזות הטוב, מי שאין שמיים מעל לראשו עלול לגלות שגם אין לו קרקע להלך עליה.

האם קל להשיג טוב רב־ממדי שכזה? ככל הנראה לא, אבל בזכות בקשתו נוכל להיות אנשים טובים יותר.

14. משנה אבות ה, י.